

ЂОРЂЕ Н. ЂЕКИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТАМАН ЗА ИСТОРИЈУ

БОЖИДАР В. ЗАРКОВИЋ²

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

ПРЕДСТАВА ЖЕНЕ У ДЕЛУ СТЕФАНА ПРВОВЕНЧАНОГ

САЖЕТАК. Рад отвара питање представе жене у писаном делу Стефана Првовенчаног. У раду се жена анализира као узор, позитиван и негативан, као мајка, супруга, ташта, удовица и сл. Указано је да се Првовенчани највише у свом делу бавио женом као позитивним узором кроз позивање на личност Богородице, а у одређивању њеног места у породичним односима њеним поменом као мајке, супруге. Констатовано је да су његови подаци о женама изузетно оскудни и да се из њих једва назире њен положај. Своје супруге, сестре, кћери ни не помиње. Посебно место у његовом делу припада *Другој жичкој повељи* која одређује положај жене кроз одредбе о брачном праву. То је његово најважније писано дело у вези са сазнањем о положају жене – супруге у његово доба.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Стефан Првовенчани; Богородица; Ана; Стефан Немања; жена; средњи век.

---

¹ djekicdj@ptt.rs

² bozidar.zarkovic@pr.ac.rs

Рад је примљен 13. септембра 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 26. новембра 2020.

У српској историографији се одавно поставља питање положаја жене у различитим историјским периодима, па и у средњем веку. Прве радове посвећене женама код Срба у средњем веку написао је И. Руварац, пишући о владаркама овог периода.³ Љ. Ковачевић се бавио женама и децом Стефана Првовенчаног (1901, стр. 1–65). Радове су писали и М. Ласкарис (1926), М. Пурковић, који је о овој теми написао две књиге (Пурковић, 1956; Пурковић, 1957), али и друге радове мањег обима (Пурковић, 1975; Пурковић, 1985, стр. 105–125). *Лексикон српској средњеј века* посветио је женама у средњем веку посебну одредницу (1999, стр. 189–191). Треба споменути да су и поједине Српкиње и жене српских владара из периода раног средњег века добиле радове о себи (Калић, 2006, стр. 593–622; Митић, 2016, стр. 137–146; Бекић, 2018, стр. 102–114).

Историчар књижевности С. Томин се у више својих радова бавила проблемом жена, а нарочито у својим двома књигама (Томин, 2007; Томин, 2011). У првој је указала на низ похвала мајци Ани, које јој изриче Стефан Првовенчани (2007, стр. 25–26), док се у другој књизи бави Аном али без разграничења њене улоге жене и мајке (2011, стр. 64). Положајем жене бавили су се аутори који су анализирали брачне одредбе које се налазе у Другој повељи манастиру Жича, а последњи пут је то урадио С. Бојанин (2012, стр. 425–442).

Допринос проучавању положаја жене у српском друштву дала је и А. Фостиков у више радова (Фостиков, 2004, стр. 323–366; Фостиков, 2006, стр. 29–50; Фостиков, Петровић, 2014, стр. 171–182), настојећи да улогу жене из једне хришћанске заједнице, која је битно одређивала њен начин понашања, сагледа у складу са савременим историографским схватањима. Ова ауторка је заједно са Ј. Мргић (2017, стр. 381–399) дала и компаративни преглед живота две жене у Босни: краљице Јелене (Грубе) и властелинке Јелене Нелипчић. У овим радовима акценат је стављен на касније периоде у односу на време владања и стварања Стефана Првовенчаног.

Но, у поменутим радовима нема сагледавања друштвеног, а унутар њега и породичног положаја жене у делу Стефана Прво-

³ Први рад *Краљице и царице српске* је прво излазио у наставцима (Руварац, 1868, бр. 14, стр. 313–313; бр. 15, стр. 337–339; бр. 16, стр. 361–365; бр. 17, стр. 386–389; бр. 18, стр. 409–412; бр. 19, стр. 433–435; бр. 20, стр. 457–461; бр. 21, стр. 481–484; бр. 22, стр. 505–508), да би касније био прештампан у целини (Руварац, 1934, стр. 1–35). Други рад је посвећен деспотицама Ангелини и Марији (Руварац, 1870, бр. 1, стр. 13–17).

венчаног. То је навело ауторе текста на ишчитавање његовог дела са акцентом на поједине теме: жена – јеванђеоски позитивни и негативни узор, жена–мајка, жена–супруга. Очигледно је да једна од три основних функција жене: жена–ћерка није заступљена. Разлог за то је непостојање ове категорије (функције) у литерарном делу Стефана Првовенчаног.

У сагледавању основних аспеката пошло се од чињенице да је положај жене у делима средњовековних писаца монаха сагледаван кроз призму њиховог виђења света, у складу са њиховим образовањем и положајем који је из тога проистекао. Стефан Првовенчани је, као световни владар, свакако писао у маниру свога времена, али проучавајући његова писана дела бићемо у прилици да проучимо и закључимо како он доживљава жену као писца, владар, као сведок свога времена. Његово дело даје могућност за уочавање сличности и разлика у виђењу жене тога доба, у зависности од њеног положаја у друштву.

Положај жене ће бити разматран кроз *Житије Свѣиої Симеона* и кроз дела правне садржине – повеље које је издао. Користићемо повеље које су сачуване у целини али и позивања на њих и њихов садржај у повељама његових наследника. При томе, узета је у обзир и чињеница да су у њима Немањићи били представљени не само као владари већ и као светитељи и да је то могло да утиче на описе појединих односа (Дојчиновић, 2013, стр. 437).

Иначе, Стефан Немањић са оцем Стефаном Немањом и братом Савом припада првој познатој генерацији српских писаца. Најбољи опис његове личности даје Теодосије: „У војсци искусан и храброшћу удивљен... када сеђаше у челу трпезе веселаше благороднике будњевима и гуслама... а неговаше много и књижевност и уз то беше врло разуман и вешт преповедалац“ (Теодосије, 1988, стр. 191).

ЖЕНА КАО УЗОР – БИБЛИЈСКИ МОТИВИ

Жена као узор појављује се у двострукој улози: као позитиван и као негативан. Најважнији и једини позитиван библијски женски лик је Богородица, коју назива Првовенчани и Света Богородица (Мошин и др., 2011, бр. 13, стр. 85–87), односно Пресвета Богородица (Мошин и др., 2011, бр. 14, стр. 91; бр. 21, стр. 109).

У Житију Првовенчани даје одређење лика Богородице. Наводи да су њено рођење предсказали пророци, да је од корена Јесејева и Давида, дакле царског порекла, затим да је „чиста ... пречи-

ста ... безгрешна и увек девојка Марија, мати Христа Бога нашег“ (1988, стр. 63).

Првовенчани је истиче као некога ко одређује нечију судбину. Тако се њеном вољом родио Немања (Првовенчани, 1988, стр. 64) и добио престо да се стара о своме стаду (Првовенчани, 1988, стр. 70).

Богородица је узор Стефану Немањи који јој подиже храмове. Први, још као удеони владар на ушћу Косанице у Топлицу (Првовенчани, 1988, стр. 66, 138).⁴ Као владар, храм посвећен њеном Успењу – Студеницу. Док га је зидао, његов дух се уздизао као небопарни орао до Вишњег Јерусалима (Првовенчани, 1988, стр. 74–75, 157). Ктиторска права над Студеницом након одласка у Свету гору Немања је пренео на Стефана и његово потомство (Првовенчани, 1988, стр. 80). У овај манастир су смештене и мошти Св. Симеона пошто су пренете у Србију (Првовенчани, 1988, стр. 88).

Манастир Хиландар, који подиже са сином Савом, уз материјалну подршку Стефанову, посветио је Ваведењу Пресвете Богородице. Поред повеље овом манастиру Св. Симеона (Свети Сава, 1928, стр. 1–4), до данас је сачувана и повеља Стефана Првовенчаног (Мошин и др., 2011, бр. 12, стр. 79–83). Стефан Немања је основао, а Стефан Првовенчани обновио и манастир посвећен Пресветој Богородици – седиште епископије Липљанске (Мошин и др., 2011, бр. 19, стр. 103), а сем њега обдарио је и храмове посвећене њој у Стону (Мошин и др., 2011, бр. 17, стр. 99), на Бистрици у Полињу (Мошин и др., 2011, бр. 20, стр. 105) и бенедиктинском манастиру на Мљету (Мошин и др., 2011, бр. 21, стр. 107–109).

Немања се Богородици често захваљивао наводећи је одмах после Исуса Христа (нпр. Првовенчани, 1988, стр. 67–70). Управо Немањина усрдност, између осталог и према Богородици, наводи властелина да дође и да му сведочи о богумилима који су се јавили у његовој држави (Првовенчани, 1988, стр. 70).

Стефан наводи да се Сава захваљивао Богородици са сузама када је сазнао да му се отац замонашио (Првовенчани, 1988, стр. 78). У Хиландарској повељи Првовенчани казује да Немања,

⁴ У његовој близини је подигао други храм посвећен Св. Николи. Сава наводи да је Богородичин храм други по реду манастир који је подигао Стефан Немања. Као први манастир наводи храм Св. Николе (Свети Сава, 1928, стр. 153). Под претпоставком да је Савин редослед градње тачан, то указује на то да је старији брат свесно пореметио хронологију чиме је желео да покаже да је Стефан Немања изузетно поштовао Богородицу, јер је први храм њој посветио.

пошто се замонашио вољом Исуса Христа и Богородице (Мошин и др., 2011, бр. 12, стр. 82), долази у манастир пресвете Богородице – Студеницу (Првовенчани, 1988, стр. 77), а потом свом сину Сави у Ватопед посвећен Благовестима (Првовенчани, 1988, стр. 78–79).

У Хиландарској повељи Стефановој наведено је да Симеон на Светој гори, на месту разрушеног манастира по имену Милеје, подиже нови Хиландар. И некадашњи и обновљени манастир посвећени су Богородици (Мошин и др., 2011, бр. 12, стр. 82–83). Ове податке скоро дословно Првовенчани понавља у *Житију*, али додаје да је средства за његову обнову Симеон тражио од сина Стефана. Симеон наглашава у писму Стефану да он – Стефан влада благословом Пресвете Богородице и да на њега и његово потомство преноси ктиторска права над Хиландаром (1988, стр. 79–82). Стефан наглашава да је Симеон са Савом пребивао у храму Пресвете Богородице у Хиландару, а кроз њену икону, предао јој је своју душу (1988, стр. 84–85).

Богородици као заштитници се обраћа и Стефан Немањић уочи борбе са непријатељима: дугарским царем Борилом (Првовенчани, 1988, стр. 90–91), латинским царем Хенриком Фландријским (Првовенчани, 1988, стр. 98, 100–101), великашом Стрезом, (Првовенчани, 1988, стр. 91–93), Михајлом епирским (Првовенчани, 1988, стр. 93–94) и угарским краљем Андријом (Првовенчани, 1988, стр. 98–101). Стефан од брата Саве тражи да пренесе тело Симеоново у Србију да други народи виде да их Богородица није напустила (1988, стр. 87). Она је и молитељица Стефанова пред Исусом Христом (Мошин и др., 2011, бр. 21, стр. 108).

На значај Богородице за самог Стефана Првовенчаног указује и то да он честице ризе и појаса Богородичиног, поред осталих реликвија, даје на чување манастиру Жичи (Мошин и др., 2011, бр. 14, стр. 91).

Богородица се спомиње у санкцији повеља, тј. призива се да она казни онога који повреди оно што је повељом одређено. У Хиландарској повељи призива се да прекршиоца одредби прокуне, али и да му буде супарница пред сином њеним на дан Страшног суда (Мошин и др., 2011, бр. 12, стр. 83). У Другој жичкој повељи треба прекршилац одредби да буде одбачен од ње (Мошин и др., 2011, бр. 15, стр. 95). Проклетство Богородице је санкција за онаг који прекрши одредбе у Трећој жичкој повељи (Суботић, 2006/7, стр. 56) и у Повељи манастиру Св. Богородице на Мљету (Мошин и др., 2011, бр. 21, стр. 109). У Повељи Дубровнику куне се у Бого-

родицу да ће поштовати оно што је дао повељом а, ако преступи, изјављује да му суди и Св. Богородица за кршење заклетве (Мошин и др., 2011, бр. 13, стр. 786–787). Дакле, без обзира да ли је земаљска казна стигла прекршиоца одредби повеља или не, од Богородице се тражи да га казни за земаљског живота, а нарочито након смрти.

Наведене чињенице указују на велико поштовање које Стефан у свим својим текстовима указује Богородици, као уосталом и његов отац Симеон. Стефан Првовенчани истиче као узор (идеал) њен начин живота, понашање, однос према Богу, према другим људима, према сину, према свету, овом и оном, једном речју, као узор земаљског живота. Да је Богородица служила као идеал и његовом оцу и колики је био јак њен култ види се и по броју храмова које јој посветио и да је са њеном иконом у наручју умро (Првовенчани, 1988, стр. 85).

Женски лик у негативном контексту у делу Првовенчаног наводи се само једном, и то је Лотова жена (Првовенчани, 1988, стр. 77). Лот, његова жена и кћери су били једини које је Бог одлучио да спасе из Содоме због његове праведности. Али је, као и Адаму и Еви, дао наредбу коју су морали да послушају – нису смели да се окрену док је огањ спаљивао Содому. Знатижеља је победила послушност Еве, али и Лотове жене (Прва књига Мојсијева, гл. 19). И она је, као и Ева, била кажњена. Окренула се и скаменила. Разлика између њих ипак постоји. Ева је на грех навела и Адама, док се Лот и његове кћери нису окренули. Ова жена била је кажњена за прамајчински грех радозналости и непослушности Богу.

Стефан Немања каже себи да се не окреће као Лотова жена, након Растковог одласка у Свету гору. У овом случају Немања би био као Лотова жена, када би размишљао шта би било да је његов син остао. Гледање напред, како је било заповеђено Лоту и његовој породици, значи окретање будућности, тј. прихватање Расткове одлуке као коначне и неповратне.

ЖЕНА КАО МАЈКА

Љубав коју жена пружа је супружничка или мајчинска. Првовенчани свој приказ женског као мајке даје кроз однос према Богородици, затим Завидиној супрузи, својој баки и према својој мајци Ани.

Сам помен речи „Богородица“, упућује на ону која је родила Бога, тј. на Марију као мајку, која је на овај свет донела Христа –

Бога. Стога сваки помен „Богородице“ јесте истовремено помен жене – мајке која рађа Бога. Првовенчани наводи и да је она потекла од лозе Јесејеве и Давидове. Наглашава и да ће преко ње светлост засијати онима који седе у тами (1988, стр. 63). Када њу наводи као Богородицу и деву увек јој наводи лично име Марија, а некада изричито наводи, притом, да је она родила Исуса Христа (1988, стр. 85, 95, 113). Предосећајући да управо умире, Симеон тражи од Саве икону *мајере Госйода њејвој Исуса Христйа* да у њене руке преда своју дух, (Првовенчани, 1988, стр. 85).

Завидину супругу не помиње по имену и наводи је уз њеног супруга кога такође не именује. За њих као родитеље, каже да су хранили сина, Немању „благонерју и благочашћу“, не знајући Божије тајне и милосрђе које ће бити на њему (Првовенчани, 1988, стр. 65). Дакле, мајка је уз оца та која се стара о васпитању детета. То ради као и отац, васпитавајући га богоугодно.

Поред ње, Првовенчани помиње своју мајку Ану, жену Стефана Немање. О односу са мајком и својим осећањима према њој и њеним према њему и осталој деци не говори директно, иако велико поштовање и љубав коју је осећао провејавају кроз речи у којима се дотиче. Зашто о том односу ништа не говори? Праве разлоге не наводи ни у алузијама али одсуство писања о томе морамо не само навести, него и истаћи. Ипак, Првовенчани, наводи да се Ана као мајка радује, уз свога мужа, премудрости свог сина Растка.⁵ Када слуге примете да њега нема, јављају то оцу, али и мајци, због чега је она, као и њен муж, ужаснута (1988, стр. 75–76; Томин, 2007, стр. 25–26). У Повељи Богородици на Мљету, Стефан наводи да га је Христос примио из утробе матере његове и постао му покровитељ (Мошин и др., 2011, бр. 21, стр. 108).

У делима Првовенчаног нема помена мајки његове деце, византијске принцезе Евдокије Анђео али у Хиландарској повељи, помиње њеног оца, свог таста, наводећи да је зет боговенчаног кир Алексија, цара грчког (Мошин и др., 2011, бр. 12, стр. 82).

У Првој жичкој повељи наведени су и подаци који се односе на ниже друштвене слојеве. Међу дарованим власима наведени су Гостимирова мати (Мошин и др., 2011, бр. 14, стр. 91) и Тус с мајком (Мошин и др., 2011, бр. 14, стр. 92). Поставља се питање зашто се даривани власи различито наводе, односно зашто се једном спомиње Гостимирова мати, а други пут Тус са мајком? Сматрамо да разлика није случајна, него суштинска. Као могући разлог

⁵ О томе да мајка треба да се весели премудрости свога сина види: Приче Соломонове гл. 10, стих 1.

сматрамо да је у првом случају Гостимир умро, а његова мајка жива, а у другом да је Тус био малолетан.

ЖЕНА КАО СУПРУГА

О жени као супрузи има највише података и то о њима као припадницама различитих категорија.

Српски владари и њихови сродници уклапали су се у систем међусобних односа у складу са друштвеним положајем. Владарима је било могуће женити се странкињама, иноверницама, а потом се и разводити – све са циљем успостављања, утврђивања и осигурања политичких веза (Дојчиновић, 2013, стр. 440).

Немањина мајка – сарадница супруга. Већ смо навели да Стефан Првовенчани у Житију Светог Симеона спомиње и Немањину мајку. Том приликом наводи да његови родитељи пажаху на дете и хранаху га благоверјем и благочашћу (1988, стр. 65). Дакле, жена као супруга дели ову родитељску обавезу са својим супругом.

Ана – идеална супруга. Нема лепотног идеала код Немање када бира Ану, вероватно византијског порекла,⁶ за супругу (Ђукић, 1930, стр. 100), она је његова изабраница, по *Житију*, због својих врлина. У *Житију* и у *Хиландарској повељи* помиње је у контексту добре и послушне супруге. Њу Стефан, када је именује супругом оца свога, назива подружјем његовим.

Први помен Ане као супруге у Житију односи се на Немањино зидање манастира Пресвете Богородице у Топлици. Овај храм је предао супрузи да се стара о њему „и о чрницама које установи у том манастиру светом“. Предавањем храма Немања је на Ану пренео ктиторска права, што је као ктитор имао право да учини (Троицки, 1935, стр. 122, 130).⁷ Помен чрница, указује да су у њему живеле монахиње. Стефан указује на то да је она савесно водила рачуна о овом храму и да се на њој потврдише речи цара Соломона да часна жена у мужевљевом дому више вреди од бисера и драгог камења,⁸ јер пред Господом, објашњава сам Првовенчани (1988, стр. 66), добра дела вреди више од бисера и драгог камења. Оно што овом старозаветном позивању даје посебну тежину је

⁶ Питање Аниног порекла се у нашој историографији сматра отвореним. О томе више: Томин, 2011, стр. 65–66.

⁷ О томе шта је све обухватало ктиторско право види: Троицки, 1935, стр. 79–132.

⁸ Приче Соломонове, гл. 31, стих 10.

чињеница да се овде не говори у контексту жена–муж, него жена–мужевљев дом. Појам *мужевљев дом* је свакако много шире позиционирање жене него што је њен однос са мужем. Све ове похвале Ани иду у прилог тадашњем схватању по којем су деца добрих родитеља и сама добра, идеја коју ће касније развити Теодосије у свом Житију Светога Саве (Теодосије, 1988, стр. 102).⁹

Следећи помен Ане као супруге је чин када Стефан Немања, у време зидања Студенице, доноси одлуку да се од ње раздвоји, а потом, по његовом завршетку, и замонаши. Ту одлуку морала је да прати њена сагласност која сведочи да Ана иде стопама свога мужа, поштује његове одлуке и да га слуша. Том приликом Немања понавља речи Св. апостола Павла да су они који имају жену, дужни да чувају чистоту и заповести Божије, исто као и они који је немају.¹⁰

Немања сазива сабор у Петровој цркви у Расу на коме ће именовати наследника. Међу члановима најуже породице била је присутна и Ана. Првовенчани (1988, стр. 74, 77) наводи да је након свршене молитве призвао себи прво жену, па тек онда синове, архијереја Калиника и старешине и кнезове своје земље. Њено место на сабору било је дакле одмах иза мужа – владара.

Замонашење Ане, истовремено када и монашење њеног мужа, сведочи о томе да га је као супруга пратила и у овој његовој одлуци. Стиче се утисак да је она као супруга то увек и чинила.¹¹ Стефан Првовенчани наводи њихова монашка имена. Стефан Немања је добио име Симеон, а Ана Анастасија (Првовенчани, 1988, стр. 77; Мошин и др., 2011, бр. 12, стр. 82).

Свастика – неприхватљива супруга. Друга жичка повеља регулише и питање могућег склапања брака са свастиком, забрањујући га. Иако се у одредби не наводи шта се претходно десило са супругом, да ли је дошло до развода или је умрла, сматрамо да се вероватно ради о овом другом, јер би, претпостављамо, у случају развода односи између супруга и тазбине били покварени и евентуални брак са свастиком било би теже остварити. Казна за

⁹ Упоредна анализа Аниног лика код Доментијана и Теодосија, са освртом на дело Првовенчаног и Светог Саве види: Томин, 2011, стр. 61–79.

¹⁰ Прва посланица апостола Павла Коринћанима, гл. 7, стих 29.

¹¹ Но, постоји и друго тумачење овога чина. Томин наводи да у Житију Светог Саве Доментијан овај чин тумачи као израз њене воље, наглашавајући њену побожност, али и жељу да поступи као и велике царице, које су свој живот завршавале у манастиру. Поред тога, наглашено је и њено уподобљавање Савином поступку, који је одабирањем монашког живота, показао пут својим родитељима (Томин, 2011, стр. 64).

властелина или војника била је два вола, а наплаћивао је онај чији је вазал. Казна за убоге се не наводи, само се каже да половину узима епископ. То наводи на претпоставку да је другу половину узимало лице коме је убоги био потчињен. Брак са свастиком се поништава без навођења да ли је дотична имала после тога право да се уда (Мошин и др., 2011, бр. 15, стр. 95; Бојанин, 2012, стр. 434–437).

Супруга – сведок. У Немањиној истрази против богумила, појављује се безимена жена (Томин, 2011, стр. 61). Она се прво појавила пред владарем у време заседања сабора али не и пред самим сабором. Дакле, вероватно у паузи сабора. Том приликом је посведочила о свом бившем мужу. Приступајући владару изјављује да је испрошена по брачном закону. Дозволу да се уда дао јој је отац, мислећи да је њен будући муж правоверан, међутим, удавши се за њега сазнала је да је јеретик. Својим речима наводи да је побегла од мужа: „истргла се из руке његове и побегла“. Потом ју је владар извео пред сабор како би сведочила против богумила (Првовенчани, 1988, стр. 71). Овај податак привлачи пажњу из неколико разлога. Прво, сазнајемо да је жена имала право да се обрати владару. Друго, да није могла да присуствује сабору, осим ако је, као Ана, владарева супруга или, ако је владар, као ову жену, сам не изведе. Посебно је занимљиво питање, зашто је морала да сведочи жена, зашто се није нашао ниједан мушкарац који би могао да посведочи о томе? Право жене да сведочи било је ограничено у средњем веку.¹² Дакле, овде се ради о нечему што је изузетак од правила. Тај изузетак је, имајући у виду да су богумили били противници брака и чак практиковали да деци одсецају удове (Петровић, 2004, стр. 602–603; Коматина, 2016, стр. 115), могло да буде неиспуњавање брачних дужности. То је једино кривично дело које је могла да сведочи једино супруга и нико други, без страха од казне.

Супруга – удовица. У Жичкој повељи, набрајајући дароване старешине влашких домаћинстава, Првовенчани наводи удовицу Драгушлу, а на другом месту, као старешину домаћинства, наводи Туса с мајком (Мошин и др., 2011, бр. 14, стр. 92). Да је Драгушла имала сина, сигурно би и он био наведен, као што је случај са Тусом наведеним уз мајку. Да је Тус био пунолетан, већ смо изне-

¹² Види: Соловјев, 1939. О положају жене Д. Динић-Кнежевић каже да су: „муљеви у свему заступали своје жене, оне у јавном животу нису имале никакву улогу, па се у званичним документима скоро и не помињу“ (Жена, Лексикон, 1999, 1, стр. 90).

ли претпоставку да мајка не би ни била наведена. Дакле, једина могућност која остаје је: жена је могла, ако је удовица и нема сина, да буде старешина влашког домаћинства. Ако је син удовице био малолетан, онда би се наводио уз мајку.

Брачно законодавство. Сви они који ступе у брак дужни су да га одржавају светим. Исус Христ, али и апостол Павле, препоручују брак и благосиљају га. Хришћанство је пропагирањем моногамног брака унапредило друштвени положај жене, што се види и у одредбама друге жичке повеље у којима се најоштрије санкционише свако понашање које га нарушава (Ђукић, 1930, стр. 102).

Уколико дође до противправног раскида брачне заједнице, повеља прописује казне за мушкарце и жене. Закон мушкарце кажњава зависно од њиховог друштвеног положаја, властелина са шест коња, војника са два коња, а убогог са два вола (Мошин и др., 2011, др. 15, стр. 94). И супруга која остави свог мужа била би кажњена зависно од сталежа коме припада, али се не наводи како и колико (Мошин и др., 2011, др. 15, стр. 94–95).

Кажњавају се и родитељи супруге, уколико је одведу од мужа, као и сва друга лица која то учине. Уколико жена сама од себе *йолуди* и напусти мужевљев дом, бива кажњена зависно од тога да ли поседује имовину или не. Занимљиво је да се њено напуштање мужа назива *лудошћу*. Дакле, такав појам се не користи за друга лица која раскину брак, већ само за супругу. Сведочи како се гледало на кривично дело – као на лудост, а не на свестан чин.

Уколико жена има имовину, плаћа одређену глобу чија висина није прецизирана. Уколико нема имовине, бива кажњена телесном казном коју одређује муж. Такође, уколико супруг не жели да своју супругу води *натраг себи*, добија право да је прода коме хоће, тј. добијала је статус роба. Наведено указује да је положај жене као супруге умногоме зависио од друштвеног положаја и имовинског стања. Сматра се да се ове одредбе односе не на канонско схватање брака, него да су у складу са обичајним правом.

Уколико муж узме другу жену, мора да плати одређену глобу, сличну првој. Родитељи или стараоци који су дали дозволу да се жена уда за човека који је своју отерао, такође су плаћали казну. Женама је, као и мушкарцима, било забрањено да се удају поново ако су напустиле свога мужа. Навод о *давању жене* свакако значи да жена није сама одлучивала о томе за кога ће да се уда већ су одлуку доносили њени родитељи или старатељи.

Повеља изричито заповеда епископима и онима који управљају да закон поштују, осим ако се ради о *прељуби*. То је био једини

дозвољен разлог за развод. Уколико дође до прељубе, припадници властеле кажњавају се са шест коња, војници са два, а припадници себарског сталежа (убоги) са два вола (Мошин и др., 2011, бр. 15, стр. 95; Бојанин, 2012, стр. 427–441).

ЖЕНЕ У ОСТАЛИМ УЛОГАМА

У делима Стефана Првовенчаног, жена се спорадично, директно или индиректно, јавља и у другим улогама. Већ поменуто, сведок против мужа – богумила, указује на положај жене као ћерке. Дозволу да се она обрати владару и сабору, за појављивање као сведока, затражио је њен отац. Тек када је њеном оцу владар то дозволио, појавила се и сведочила (Првовенчани, 1988, стр. 71). То значи да се кћи, уколико је дошло до раскида брака, враћала у свој дом где је била под влашћу оца, уколико је био жив. У случају да је отац умро, могуће је претпоставити да је прешла под власт мајке.

Жичка повеља сведочи и о постојању призетка у средњем веку код Срба. Наиме, међу старешинама породица код влаха наведен је и Тихомир са таштом и децом (Мошин и др., 2011, бр. 14, стр. 91). Да је Тихомир живео на имању свога оца, ташта се свакако не би помињала као што се не помиње ни у другим случајевима. Једино могуће објашњење је да је Тихомир, оженивши се, отишао код жене, где је ташта била старешина домаћинства до кћеркине удаје. У прилог овој тврдњи, да је удовица била старешина домаћинства ако није имала одраслог сина је и пример удовице Драгушле као старешине домаћинства. Дакле, иако се Тихомир оженио, добио децу са својом женом, права старешине домаћинства нису нестала када је његова ташта у питању. У случају развода, због кривице Тихомира, старешина домаћинства би вероватно постала ташта, а не он.

У Првој жичкој повељи се спомиње жена као старешина домаћинства. То је су већ наведени случајеви са Гостимировом мати и удовицом Драгушлом (Мошин и др., 2011, бр. 14, стр. 91). Већ смо навели да сматрамо да је Гостимир био старешина домаћинства, да је умро и старешина је постала његова мати. То је разлог зашто се она не наводи као удовица Драгушла (Мошин и др., 2011, бр. 14, стр. 92). Сматрамо да је то из разлога што Драгушла није имала синове или сина који је могао да преузме улогу старешине домаћинства, док је у овом случају ту улогу већ преузео њен син Гостимир, на њега је било пренето старешинство пре него је умро, па је наследник одређен према сродству са њим. Како је то била његова

мајка, то указује на то да вероватно није имао синове или су они били сувише млади да би били наведени. Управо случај када је малолетни син наведен као старешина уз мајку забележен је код Туса који је наведен с мајком (Мошин и др., 2011, бр. 14, стр. 92).

Последњи, али не и најмање значајан, је помен жене као монахиње. Оне се први пут спомињу када Немања оснива манастир посвећен Богородици (Првовенчани, 1988, стр. 66). Могући разлог за преношење права управо је чињеница да је у питању женски манастир. Монахиње се називају чрнице по боји одеће коју носе – црној. Такође, треба имати у виду и да се Ана замонашила и постала монахиња Анастасија (Првовенчани, 1988, стр. 77).

Наведени подаци показали су да је тема представе жене у делу Стефана Првовенчаног оправдала разлоге због којих смо се определили за њу. Првовенчаном је њен значај и улога ретко у првом плану (Богородица) када описује поједине догађаје или када одређује правни статус. Њено култно, друштвено и породично одређење испреплетано је са светом мушкараца, у коме, зависно од улоге, добија свој простор. Његов однос према жени ретко када исказује неко осећање уколико то није поштовање. Ипак, поређењем са осталим писцима средњег века, овај световни писац, понегде, макар у назнакама, показује своју љубав и нежност према мајци, одређујући је у улогама мајке и супруге. Он о женама свога доба, када за то има прилике, не даје историјске податке, сем Ане, ни једну другу ни не ословљава именом.

Жену ставља и у контекст породичних односа наводећи одредбе које регулишу њен статус у браку у тексту Друге жичке повеље. Одредбе о неверству су, при томе, дате као правна норма проистекла из праксе без означавања жене као извора зла. Она и мушкарац се, по могућности чињења лошег, у овим одредбама не разликују. Чини се, чак, да је, Првовенчани на страни жене, јер је, на неки начин штити, дефинишући њен статус.

Интересантно је подвући да Стефан Првовенчани нигде у својим текстовима не спомиње своје сестре, кћери Стефана Немање, нити помиње своју кћер Комнину Немањић, коју је добио у браку са Евдокијом Анђел. И ово одсуство њиховог помињања сведочи о одсуству интересовања средњовековног писца за жену–сестру, жену–кћи.

Однос према сродницима никада није могао бити испред односа према Богу. С друге стране, писци монаси жену најчешће карактеришу као симбол зла, указујући на њен однос са ђаволом (Ђукић, 1930, стр. 100).

- ИЗВОРИ
- Мошин, В., Ђирковић, С., Синдик, Д. (2011). *Зборник средњовековних ћирилских њвела и њсама Срдије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186–1321. Београд: Историјски институт.
- Петровић, М. М. (2004). *Законојравило Свејџоја Саве*. Жича: Манастир Жича.
- Стефан, Првовенчани. (1988). *Сабрани сџиси*, прир. Љ. Јухас-Геогријевска. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга.
- Свети Сава (1928). *Сџиси Св. Саве*, прир. В. Ђоровић. Београд: СКА.
- Суботић, Г. (2006–2007). Трећа жичка повеља . *Зојраф*, 31, 51–58.
- Теодосије. (1988). *Жићџа*, прир. Д. Богдановић. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга.
-
- ЛИТЕРАТУРА
- Жена. (1999). У: С. Ђирковић и Р. Михаљчић (прир.). *Лексикон срџиској средњеј века* (стр. 189–191). Београд: Knowledge.
- Бојанин, С. (2012). Брачне одредбе Жичке повеље између црквеног и народног концепта брака. У: Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић (ур.), *Византијски свеј на Балкану*, књ. 2 (425–442). Београд: Византолошки институт САНУ.
- Дојчиновић, Д. (2013). Породични односи у српској књижевности Немањског доба, У: Б. Димитријевић (ур.), *Од науке до насџаве*(437–448). Ниш: Филозофски факултет.
- Ђукић, А. (1930). Поглед на жену, љубав и брак у нашој старијој књижевности. *Срџиски књижевни џласник*, XXIX (2), 9, 8–103.
- Динић-Кнежевић, Д. (1974). *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV века*. Београд: САНУ.
- Калић, Ј. (2006). Кнегиња Марија. У: *Евроја и Срди* (593–622). Београд: Историјски институт.
- Ковачевић, Љ. (1901). Жене и деца Стефана Првовенчаног. *Глас СКА*, 60, 1–65.
- Коматина, И. (2016). *Црква и држава у срџским земљама од XI до XIII века*. Београд: Историјски институт.
- Ласкарис, М. (1926). *Византијске џринцезе у средњовековној Срдији*. Београд: Књижарница Ф. Баха.
- Митић, К. (2016). Кћер цара тамничара. *Црквене сџудије*, 13, 137–146.
- Мргић, Ј. и Фостиков, А. (2017). Женски гласови босанског краљевства на примеру две Јелене – Јелене (Грубе) и Јелене Нелипчић. У: С. Мишић (ур.), *Срџска краљевсџива у средњем веку* (381–399). Краљево: Град Краљево – Филозофски факултет у Београду – Филозофски факултет у Новом Саду – Центар за византијско-словенске студије у Нишу.
- Пурковић, Ал. М. (1956). *Принцезе из куће Немањског*. Виндзор: Авала.

- Пурковић, Ал. М. (1957). *Кћери кнеза Лазара*. Мелбурн: Српска мисао.
- Пурковић, Ал. М. (1975). *Јелена, жена цара Душана*. Дизелдорф: Српска православна епархија за Западну Европу.
- Пурковић, Ал. М. (1985). *Српска култура средњега века*. Химелстир: Српска православна епархија за Западну Европу.
- Руварац, И. (1934). Краљице и царице српске. У: Н. Радојчић (прир.), *Зборник Илариона Руварца I: одабрани историјски радови* (1–35). Београд: СКА.
- Томин, С. (2007). *Књигољудиве жене српског средњега века*. Нови Сад: Академска књига.
- Томин, С. (2011). Женски ликови у Доментијановом Житију Светог Саве. У: *Мужастивене жене српског средњега века* (61–79). Нови Сад: Академска књига.
- Троицки, С. (1935). Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији. *Глас СКА*, CLXVIII, 79–132.
- Фостиков, А. (2004). Жена – између врлине и греха. У: С. Марјановић Душанић и Д. Поповић (прир.), *Привајни животи у српским земљама средњега века* (323–366). Београд: Слио.
- Фостиков, А. (2006). Јелена Груба, босанска краљица. Босна крајем 14. века (1395–1399). *Браничевски гласник*, 3–4, 29–50.
- Фостиков, А. и Петровић, В. (2014). Јевгенија монахиња кнегиња. У: С. Мишић (ур.), *Власи и моћ. Власиела Моравске Срдије од 1365. до 1402. године* (171–182). Београд–Крушевац: Центар за историјску географију у историјску демографију – Народна библиотека Крушевца.

DORĐE N. ĐEKIĆ

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HISTORY

BOŽIDAR V. ZARKOVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HISTORY

SUMMARY

THE NOTION OF A WOMAN IN THE WORK
OF STEFAN THE FIRST-CROWNED

The most frequently mentioned woman in the literary work of Stefan the First-Crowned is the Blessed Virgin, a God pleasing role model whose pursuit leads to the salvation of the soul. She was also a role model to his father, Stefan Nemanja. In addition, she was at the same time the most common example of a role model of mother

followed by all mothers, as well as his mother Ana and his grandmother. His father's mother was mentioned but remained nameless. Of the other roles of a woman, in the centre of his attention was the wife of a husband. The context in which he mentioned her was the matrimonial law—penalties for unlawful marriage, unlawful dissolution of marriage, an adulterous woman, and forbidden marriage with sister-in-law.

However, no mention was made of the obligations of parents, of a mother towards children, or of the adult children towards mothers. It must be noted that he did not talk much about a woman as a mother, though he did provide some information. It was fragmentary information about the mother-in-law, the widow, but there is no information about a woman-sister, woman-daughter, which is a striking testimony that he was not interested in these aspects of a woman.

Apparently, he was only interested in a woman as a God-pleasing role model, among other things, God-pleasing mothers also in the sense of regulating marital relations.

KEYWORDS: Stefan the First-Crowned; Blessed Virgin; Ana; Stefan Nemanja; woman; Middle Age.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).